Paweł Rojek

Przekleństwo imperium. Źródła rosyjskiego zachowania

Wydawnictwo M, Kraków 2014, 120 ss.

DOI: 10.19195/1643-0328.20.16

Jednym ze zjawisk obserwowanych ostatnio na arenie międzynarodowej jest bez wątpienia wzrost ekspansjonistycznej polityki Federacji Rosyjskiej. Państwo to w roku 2014 pogwałciło nienaruszalność terytorialną sąsiedniej Ukrainy, dokonując aneksji Półwyspu Krymskiego i aktywnie wspierając separatystyczne republiki, położone na wschodzie tego kraju. W związku z tym aktualne stały się znów pytania dotyczące możliwego powrotu Rosji do strategii budowania imperium, tak charakterystycznej dla czasów caratu i ZSRR. Z reguły są one połączone z rozważaniami na temat rosyjskiej ekspansywności, która przedstawia się jako nieodłączny element polityki tego państwa, istniejący od samego początku aktywności Rosji na arenie międzynarodowej. Refleksje te często stawiają znak równości między istnieniem Rosji i wszelkimi jej działaniami a dążeniem do budowy mocarstwa, najlepiej kosztem krajów sąsiednich. Czy jednak ekspansja i podboje są niejako „wpisane w rosyjskie DNA”?

Na te pytania stara się odpowiedzieć Paweł Rojek, pracownik Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie i doktor filozofii. Jego książka *Przekleństwo imperium. Źródła rosyjskiego zachowania* jest kolejną pozycją zaliczaną do literatury koncentrującej się na problemie rosyjskiego imperializmu, jego miejscu w przeszłości i w czasach współczesnych. Do podobnych pozycji można bez wątpienia zaklasyfikować prace, takie jak *Rozważania imperiologiczne* pod redakcją Stanisława Bielenia i Andrzeja Skrzypka, *Tożsamość międzynarodową Federacji Rosyjskiej* również autorstwa profesora Bielenia, publikacje Andrzeja Nowaka (*Putin. Źródła imperialnej agresji, Rosja i Europa Wschodnia. Imperiologia stosowana*), Mirosława Tryczyka (*Między imperium i Świętą Rosją*) i Wojciecha Zajączkowskiego (*Rosja i narody*). Wśród autorów zagranicznych warto wymienić na pewno Marcela van Herpena, autora monografii *Wojny Putina*, gdzie podobnie jak wspomniany wcześniej Andrzej Nowak twierdzi, że imperializm jest nieodłączną cechą rosyjskiej polityki. Jak na tle tak bogatej literatury poruszającej kwestię „odrodzenia rosyjskiego imperializmu” wypada książka Pawła Rojka?

Autor, badając możliwe przyczyny obecnego problematycznego zachowania tego kraju, stawia tezę: ekspansjonizm nie jest immanentną cechą rosyjskiego sposobu myślenia o miejscu swego państwa w świecie. Na poparcie swoich argumentów Rojek prezentuje koncepcje, które odgrywały istotną rolę w kształtowaniu zewnętrznego i wewnętrznego rozwoju kierunków rosyjskiej polityki. Są to zarówno założenia geopolityczne (np. prozachodni atlantyzm lub zakładający przyjęcie własnej drogi rozwoju insularyzm), polityczne (koncepcja suwerennej demokracji Władysława Surkowa i euroazjatyckiego imperium Aleksandra Dugina) lub też idea Trzeciego Rzymu, będąca swoistym konglomeratem wątków religijnych i politycznych. Autor w ciekawy sposób w trzech rozdziałach prezentuje te teorie — ich początki, głównych przedstawicieli, wpływ na politykę Rosji w przeszłości i obecnie. Rojek stara się ukazać zwłaszcza ich niejednolite oblicze (jak w wypadku euroazjatyizmu izolacjonistycznego i ekspansywnego) oraz paradoksy związane z ich wykorzystaniem (np. rozwijana w XVII wieku idea cesarstwa chrześcijańskiego została zastąpiona przez świeckie państwo walczące z religią). Potwierdzenie postawionej na początku książki tezy autor znajduje w idei Trzeciego Rzymu, która w formie religijnej kładła nacisk na zachowanie czystości wiary, a w konsekwencji — izolację Rosji od heretyckiego świata. Zagadnienia te opi-

sano w przystępny i interesujący sposób, co sprawia, że książka jest lekturą odpowiednią nawet dla osób nieobeznanych z takimi dziedzinami wiedzy, jak historia myśli politycznej czy filozofia polityki. Inną zaletą pracy jest włączenie w jej skład schematów graficznych i fragmentów literatury pięknej, które ubogacają język i zachęcają do dalszego badania tematu, na przykład przytoczonej przez autora w rozdziale poświęconym obecnemu ustrojowi politycznemu Rosji fragmentu powieści Władimira Sorokina. Oprócz tego podana na końcu książki bibliografia z dużym wykazem pozycji poświęconych Rosji, jej historii i geopolityce pozwoli osobom bardziej zainteresowanym znaleźć odpowiednie źródła, pozwalające na poszerzenie wiedzy.

Inną zaletą publikacji jest zwrócenie uwagi na współczesne rozumienie imperializmu w Rosji, jego konfrontacji z rozwijającą się prężnie ideologią nacjonalistyczną, a przede wszystkim na przedstawienie poglądów obecnej elity rządzącej tym państwem, ich pragmatyzmu i bezideowości, wyrażającej się między innymi w chęci bogacenia się i utrzymania władzy za wszelką cenę. Rojek trafnie odnosi się w tym kontekście do idei imperialnej i tłumaczy, dlaczego nie dojdzie do pełnej restytucji imperium — przez realizm rządzących elit, dla których odbudowa dawnej potęgi mogłaby skutkować utratą władzy i związanych z nią korzyści. Najlepszym przykładem może być brak otwartych działań wojennych przeciwko Ukrainie, gdyż taka polityka mogłaby doprowadzić do krachu ekonomicznego w Rosji i upadku rządzącej ekipy.

Minusem książki Pawła Rojka jest bez wątpienia niewyczerpujące potraktowanie tytułowego tematu. Autor nie poruszył jednej istotnej kwestii źródeł agresywnego zachowania Rosji na arenie międzynarodowej. Jest to stosowane wielokrotnie w historii tego kraju odwracanie uwagi społeczeństwa od kłopotów ekonomiczno-społecznych i łamania praw człowieka. Współczesna Rosja boryka się z ogromną liczbą problemów tego typu (np. niewydolna gospodarka, fatalny stan służby zdrowia, niski przyrost naturalny), zaś reżim polityczny jest coraz bardziej opresyjny. Aneksja Krymu, czyli chwilowy powrót do ekspansjonistycznej polityki, służył konsolidacji wewnętrznej społeczeństwa wokół Władimira Putina i jego ekipy, czego dowodem było ogromne poparcie dla prezydenta, sięgające nawet 86 procent. Tak istotny fakt nie powinien być pominięty przez Rojka. W *Przekleństwie imperium* jest on wspomniany w jednym akapicie, w dodatku stanowi to tylko odwołanie się do pozycji van Herpena. Metoda jednoczenia pozbawianego praw społeczeństwa przez zaborczą politykę zagraniczną była charakterystyczną cechą imperializmu rosyjskiego w wydaniu radzieckim i carskim. U jej źródeł leży wielokrotnie podkreślany w rosyjskiej myśli politycznej i społecznej prymat wspólnoty nad jednostką, co skutkowało — odwołując się do słów Jakuba Korejby — ograniczaniem przestrzeni indywidualnej rekompensowanym przez ciągłe poszerzanie przestrzeni wspólnej. W Rosji zostało to wyrażone przez permanentny rozrost terytorialny, kosztem praw ekonomicznych i społecznych. Autor powinien był zwrócić dużo większą uwagę na tą kwestię.

Oprócz tego Rojek niedostatecznie potraktował temat aktualnie rządzącej rosyjskiej elity władzy, szczególnie sposobu ich rządów (nazywanego przez autora „kleptokracją”), a także genezy ich bezideowości i oportunistyzmu. Autor mógł zwrócić uwagę na fakt, że wiele osób skupionych wokół Władimira Putina to byli funkcjonariusze Partii Komunistycznej, którzy z łatwością porzucili tę ideologię na początku lat 90. XX wieku na rzecz jej największego oponenta, czyli kapitalizmu, co jest doskonałym przykładem konformizmu, wykorzystywanego w celu utrzymania się przy władzy. Oportunizm ten widać szczególnie w działaniu prezydenta Putina, który wykorzystuje istniejącą w społeczeństwie imperialną nostalgię, umiejętnie łącząc ją ze sloganami nacjonalistycznymi. Aneksja Krymu była oficjalnie przeprowadzana w zamiarze obrony żyjącej na półwyspie ludności rosyjskiej. Stosunek prezydenta i jego najbliższego otoczenia do kwestii imperium i jego restytucji, czyli umiejętne granie na pozytywnym nastawieniu do ZSRR bez

zamiaru powrotu do starych rozwiązań, jest niezwykle interesującym aspektem mogącym pozwolić odpowiedzieć na pytanie, czy Rosja ma jeszcze szansę odbudować imperium.

Kończąc rozważania, można uznać książkę Pawła Rojka za pozycję wartościową, poruszającą niezwykle istotny dla współczesnej Europy problem. Mimo pewnych niedociągnięć, powinni po nią sięgnąć wszyscy, którzy chcą zrozumieć źródła postępowania Rosji w przeszłości i obecnie. Rojek w czytelny i przejrzysty sposób prezentuje najważniejsze aspekty ideologiczne, wpływające na nierozumiane często przez Zachód zachowanie Rosji. Oprócz walorów eksplanacyjnych, pozycja ta z pewnością przybliży sposób myślenia naszych wschodnich sąsiadów, z jednej strony różny, z drugiej zaś będący obiektem nieustannej fascynacji ze strony Polaków.

Olga Jastrzębska